

Slavernijromans als beginpunt voor een vergelijkend onderzoek tussen literatuur uit Zuid-Afrika en het Nederlands-Caribisch gebied

Ena Jansen

Despite huge differences between South Africa and the Caribbean, colonial Dutch influences are still highly visible in both areas, especially with regard to important cultural products such as language and memories of slavery. This article suggests that slave novels are an important starting point for comparative literary studies between these areas. A short description is given of the historical circumstances during the seventeenth century which lead to the formation of Dutch colonies in far flung southern and western parts of the globe. Against the background of insights from postmodern and postcolonial theories on historical novels as developed by Linda Hutcheon (1988) and Etienne van Heerden (1999), the article then explores a few slavery novels written by South African and Dutch-Caribbean authors in a comparative context. Inleiding.

1. Inleiding

Op de omslag van *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* van juni 1999 staat een foto van het Tula-monument op Curaçao. De foto is waarschijnlijk uitgekozen om aan te sluiten bij het artikel door Etienne van Heerden (1999), “Die geding met die geheue: kontemporêre fiksie se bydrae tot teoretiese besinnings oor die historiografie”. Nergens in het artikel of elders in het nummer gaat het echter direct over slavernij of wordt uitgelegd wie Tula was.¹ In mijn artikel komt deze beroemde Curaçaose slaaf wel ter sprake, als tegenhanger van de Zuid-Afrikaanse opstandeling Galant die aan Zuid-Afrikaners vooral bekend is als hoofdpersonage in André P. Brinks roman *Houd-den-Bek*.

Er zijn zeer grote verschillen tussen Zuid-Afrika en het Caribische gebied (het eilandenrijk van de Antillen en Suriname), maar een gemeenschappelijke factor is dat Nederlandse invloeden uit de koloniale tijd steeds in zowel het zuiden als het westen duidelijk aanwezig zijn, vooral met betrekking tot de diversiteit van hun bevolkingen en de inheems-ontwikkelde talen Afrikaans en Papiaments, allebei dochtertalen van zeventiende-eeuws Nederlands. Bovendien hebben allebei deze werelddelen een slavernijverleden dat steeds naklinkt in historische romans. Uiteraard houden historici van de koloniale geschiedenis van zowel Zuid-Afrika als het Caribische gebied zich al lang met het onderwerp slavernij bezig.² In dit artikel wordt betoogd dat een vergelijkend onderzoek naar slavernijromans door letterkundigen gebruikt kan worden om niet alleen de koloniale geschiedenis, maar ook literatuur uit deze gebieden zinvol in een vergelijkend verband te lezen.³

Een voorstel om de Zuid-Afrikaanse literatuur in een verband met het Nederlandse Caribische gebied te lezen, veronderstelt een positief antwoord op de vraag of een vergelijking wel mogelijk is. Zijn er niet “te wijde en veel te diepe oceanen” tussen de twee gebieden, zowel letterlijk als figuurlijk?⁴ De gebieden hebben immers niet eens de invloed van de Verenigde Oost-Indische Compagnie gemeenschappelijk. Zuid-Afrika maakte voor 1800 wel deel uit van de VOC-geschiedenis, terwijl Curaçao en de andere Nederlandse Caribische gebiedsdelen door de West-Indische Compagnie bestuurd werden. Het is wellicht interessant om te vermelden dat er een opvatting over de verdeling van de wereld bestaat die stelt dat de Kaap de Goede Hoop nooit gesticht had mogen worden ten behoeve van de activiteiten van de VOC. Eigenlijk had de stad bij het West-Indische gebied moeten horen, maar de Kaap als halwegstation naar de West had natuurlijk geen enkele zin. De kortste route tussen West-Afrika waar de slaven voor de West vandaan werden gehaald en het Caribische gebied lag immers in een dwars doorsteek over de Atlantische oceaan, de beruchte “middle passage”. Als het niet door een fout van de VOC was, dan was Kaapstad nooit gesticht aan de voet van Tafelberg. Althans, dat betoogde de Haagse jurist Math Versteegen⁵ nog weer in 2002, het vierhonderdste herdenkingsjaar van de VOC. Maar dit terzijde.

Dat er nu nog zeer weinig contacten tussen Zuid-Afrika en het Caribische gebied zijn heeft alles te maken met het feit dat de twee gebieden zo goed als onzichtbaar voor elkaar zijn. Dit is een gevolg niet alleen van de VOC/WIC-verdeling, maar ook van het feit dat Zuid-Afrika na 1806 tot de Britse Rijk ging behoren en de afgelopen twee eeuwen vooral gericht is geweest op de Engelssprekende wereld. Directe koloniale contacten tussen Zuid-Afrika en Curaçao, zoals die tussen Kaapstad en Batavia/Jakarta, zijn er dus zonder de omweg van de metropool Nederland nooit geweest. De forten, landhuizen en andere voorbeelden van koloniale architectuur op Curaçao herinneren wel sterk aan de Kaaps-Hollandse bouwstijl. Ook op dit gebied zou vergelijkend onderzoek gedaan kunnen worden.⁶

Voor de moderne tijd heeft het feit dat de twee gebieden sinds koloniale tijden werelden uit elkaar liggen grote gevolgen. Zuid-Afrika kwam steeds meer in een Engelstalige invloedssfeer, terwijl het Caribische gebied steeds meer invloeden van Spaanssprekende Zuid-Amerikaanse landen onderging. Toch zijn er op taalkundig gebied dankzij het Nederlands connecties tussen Zuid-Afrika en de Nederlandse Antillen. Dat komt omdat het Afrikaans, ook de variant die Kaaps wordt genoemd, net als het Papiaments gedeeltelijk uit 17de eeuws Nederlands is ontstaan. Papiaments is samen met het Nederlands en het Engels sinds 2007 een officiële taal van de Nederlandse Antillen.⁷ Frank Martinus Arion schreef na een kort bezoek aan Kaapstad in 2002 dat “de overeenkomsten tussen het Kaaps en het Papiaments [hem] op niet mis te verstane wijze op[vielen]”. De taalhistorische verbanden tussen Zuid-Afrika en de Caribische gebieden kunnen zeker nog meer systematisch worden uitgezocht dan nu al het geval

is.⁸ Tijdens Arions bezoek, werd dankzij de bemiddeling van zijn Zuid-Afrikaanse collega Vernie February (1938-2002), een afspraak gemaakt met Steward van Wyk van de Universiteit van Wes-Kaapland om een bloemlezing teksten door zwarte Afrikaanse, Surinaamse en Antilliaanse dichters en schrijvers te maken. Een vergelijking tussen het Papiaments en het Afrikaans was onderdeel van hun samenwerkingsplan.⁹

Uitgaand van mijn inleiding wil ik concluderen dat het Caribische gebied en Zuid-Afrika veel van elkaar verschillen, maar er zijn ook overeenkomsten. Allebei gebieden zijn veelalig en multiraciaal en lijken in de verte op elkaar omdat Nederland hun beider gemeenschappelijk verre koloniaal moederland is. Een blik op de literatuurgeschiedenissen van Zuid-Afrika en het Caribische gebied¹⁰ toont duidelijke overeenkomsten. Voor allebei gebieden geldt het aanvankelijke belang van scheepsjournalen en reisverhalen wat “een continuüm [betekent] van factie tot fictie en een vermenging van die twee die zich in feite voortzet tot vandaag de dag” (Severing e.a., 2006: 45). Verder was de zending voor allebei de literaturen van belang, alsook denkbeelden over vrijheid en nationalisme, romantiek en realisme, tot en met de invloeden van postmodernisme en mondialisering. Een belangrijk verschil is dat een onderscheid tussen passanten en blijvers, zoals dat altijd wordt gemaakt met betrekking tot de West- en Oost-Indische literaturen, vanaf de laat negentiende eeuw geen enkele rol speelt in de Zuid-Afrikaanse literatuur. In tegenstelling tot veel Oost- en West-Indische schrijvers zijn de voorouders van bijkans alle belangrijke Zuid-Afrikaanse auteurs, ook de blanken, geboren en getogen in het land zelf.

Mijn opvatting dat de literaire verwerking van slavernij als uitgangspunt voor vergelijkend onderzoek kan dienen, wordt ondersteund door het feit dat de enige Zuid-Afrikaanse auteur die een in literair verband georganiseerd bezoek aan Curaçao heeft gebracht uitgenodigd was enkele jaren nadat zij een slavernijroman had geschreven. Rayda Jacobs bezocht Curaçao in 2003 in het kader van de Antilliaanse variant van Winternachten, Krusa Laman. Uit alle belangrijke schrijvers die Zuid-Afrika rijk is, is zij waarschijnlijk vooral uitgekozen voor dit evenement omdat haar roman met de aansprekende titel *The Slave Book* (1998) toen vrij recent verschenen was. Zelfs al is er geen directe lijn van beïnvloeding tussen Zuid-Afrikaanse en Nederlands-Antilliaanse schrijvers, dan nog kan het boeiend zijn op zoek te gaan naar patronen van overeenkomsten tussen de twee literaturen.¹¹ Als invalshoek kan in eerste instantie gelet worden op de literaire verwerking van slavernij in de twee gebieden.

2. Slavernij¹²

Er bestaat met betrekking tot slavernij geen direct “familie”-verband tussen Zuid-Afrika en het Caribische gebied. Slaven zijn nooit vanuit Zuid-Afrika naar de Antillen uitgevoerd en slaven die tijdens de VOC-tijd in Zuid-Afrika werden ingevoerd,

kwamen voornamelijk uit Aziatische en Oost-Afrikaanse landen, en maar zeer zelden uit West-Afrikaanse landen ten noorden van de evenaar waarvandaan slaven naar het westen werden uitgevoerd.

2.1 Zuid-Afrika

Enkele jaren nadat Jan van Riebeeck in april 1652 voet aan wal zette zijn de eerste slaven geïmporteerd en tegen het eind van de achttiende eeuw waren er meer dan 17 000 slaven aan de Kaap. Kaapse slaven bleven meestal generaties lang in het bezit van dezelfde families en werden zelden doorverkocht. De Britten waren na hun overname van de Kaap daarom aanvankelijk huiverig om in bestaande tradities en arbeidsrelaties in te grijpen. Hij had daar vast persoonlijk belang bij, maar Cradock, die gouverneur aan de Kaap was van 1811 tot 1814, verklaarde officieel dat slaven aan de Kaap beter verzorgd werden dan elders ter wereld. Zijn opvolger, Lord Charles Somerset, zei zelfs “that no portion of the [slave] community is better off or happier than the domestic slave in South Africa”.¹³ Enkele aan de Kaap geboren ambtenaren van Nederlandse afkomst, vooral de juristen Van Ryneveld, Truter en Andries Stockenström, deden veel om de Hollandse boeren ervan te overtuigen dat het voor hun eigen bestwil was om hun slaven en Khoi-bedienden als *mensen* te zien en te accepteren dat arbitraire baasschap vervangen moest worden door wetten van een rechtstaat die rechten en vrijheid moesten garanderen. Zendelingen hebben een grote rol gespeeld om dergelijke verlichtingsideeën uit te dragen, maar de manier waarop zij dat deden was vaak onaantvaardbaar voor de boeren die afhankelijk waren van hun arbeiders en veel in hun slaven hadden geïnvesteerd. Nadat de Britten slavenhandel in 1808 hadden afgeschaft, verviervoudigde de prijs van slaven in de volgende vijftien jaar. Zij waren een zeer kostbaar bezit en geen boer had er belang bij een slaaf te verliezen. Terwijl veel slaven vrij goed behandeld werden, bestond er wel veel haat en onrust. Giliomee (2003: 95) merkt dan ook terecht op dat recent onderzoek naar slavernij heeft aangetoond dat “the idea of mild slavery was a contradiction in terms”. Het zou tot 1 december 1834 duren voordat slavernij in Britse overzeese gebieden werd afgeschaft; op 1 december 1838 zijn alle slaven vrijgesteld. Een klein maar waardig monumentje in het zendingdorpje Elim herdenkt de afschaffing, terwijl het Slavenloge-museum, het Slavenboommonument en de Prestwitschstraat-graften *lieux de memoires* in het centrum van Kaapstad zijn.¹⁴

Voor Nederlandse, Surinaamse en Antilliaanse lezers is het wellicht van belang te benadrukken dat autochtone Zuid-Afrikaanse volkeren zoals vooral de Khoisan tijdens de 17de, 18de en vroeg-19de eeuwen en later ook de Xhosas, Zulus en andere zwarte bevolkingsgroepen, weliswaar uitgebuit en verknecht waren, maar zij zijn nooit formeel slaven geweest en al helemaal niet geëxporteerd naar andere landen. Vanaf de

komst van de Hollanders aan de Kaap zijn ze, zoals bekend, wel gediscrimineerd door gebruiken en wetten die hun recht op bezit en bewegingsvrijheid steeds meer inperkten. Deze omstandigheden die naast en in het verlengde liggen van de Zuid-Afrikaanse slavernijgeschiedenis hebben uiteindelijk geleid tot een regeringsbeleid dat in de tweede helft van de twintigste eeuw officieel als de “apartheid” bekend zou staan.¹⁵

2.2 *Het Caribische gebied*¹⁶

De slavenemancipatie in de Nederlandse koloniën op 1 juli 1863 kwam laat vergeleken bij andere gebieden in de West zoals Haïti (1804) en Venezuela (1822) en de Britse overzeese gebieden (1834) waaronder Zuid-Afrika viel. Dat de geschiedenis van slavernij in combinatie met arbeidsmigratie in de West ook belangrijke gevolgen voor de moderne tijd zou hebben, is bekend. In hun hoofdstuk “Slavernij, verzet en revolutie” in *Kadans* beschrijven Severing, Rutgers en Echteld (2006: 58-61) kort deze omstandigheden, alsook het feit dat Europese revolutionaire denkbeelden en slavenopstanden op nabijgelegen eilanden reeds in 1750, maar vooral in 1795 aanleiding hadden gegeven tot slavenopstanden op Curaçao. Ondanks de uiteindelijke emancipatie van slavernij in Nederlandse gebieden in 1863 was er van gelijkheid nog lang geen sprake. Over Curaçao tot in de twintigste eeuw schrijven zij dan ook (2006:130): “Grote verschillen in sociaaleconomische positie werden hoe langer hoe meer naar ras en kleur bepaald.”

De Nederlandse Antillen (Papiaments: *Antias Hulandes*, Engels: *Netherlands Antilles*) zijn een land binnen het Koninkrijk der Nederlanden, bestaande uit vijf eilanden in de Caribische Zee die tot twee eilandengroepen van de Kleine Antillen behoren.¹⁷ De totale landoppervlakte is 800 km², terwijl het aantal inwoners 225.369 (2008) bedraagt. De bevolkingsdichtheid ligt daarmee op 281,7 per vierkante kilometer (2008). De hoofdstad en tevens verreweg de grootste stad van de Nederlandse Antillen is Willemstad op het eiland Curaçao. Vergeleken bij Curaçao’s oppervlakte van 171 vierkante kilometer is Zuid-Afrika een enorm land: 1 219 912 vierkante kilometer groot.

De eilanden werden aan het eind van de 15e eeuw door Alonso de Ojeda “ontdekt” en in 1634 door de West-Indische Compagnie (WIC) op de Spanjaarden veroverd. In de loop der tijden waren de eilanden enige malen in handen van andere Europese mogendheden en kenden ze – in wisselende samenstellingen – verschillende bestuursvormen. De WIC werd in 1621 opgericht en kreeg van de Staten-Generaal in Nederland het monopolie van handel en kolonisatie in de Amerikaanse gebieden. Aanvankelijk richtte de WIC zijn aandacht voornamelijk op Noord-Amerika, waar Nieuw-Amsterdam (later New York) werd gesticht. Pas later kwam ook Suriname in beeld. De WIC had niet als eerste doel om in slaven te handelen. Aanvankelijk

concentreerde de WIC zich op de kaapvaart en de vestiging van een kolonie in Brazilië. Om onder meer de suikerplantages in de Braziliaanse provincie Pernambuco van slaven te voorzien ging de WIC zich echter toeleggen op de aanvoer van slaven uit West-Afrika. Deze kolonie werd later door de Portugezen heroverd, maar de WIC ging door met het handelen in slaven en werd de belangrijkste leverancier aan de Spaanse koloniën, met Curaçao als het grote slavendepot.

Het WIC-monopolie werd in 1734 opgeheven en al snel werd de WIC overschaduwd door particuliere schippers en ondernemers, onder meer door de Middelburgsche Commercie Compagnie (MCC). In totaal vervoerden de MCC-schepen 31 095 slaven waarvan er 27 344 levend in Amerika aankwamen. Ruim de helft van deze slaven werd naar Suriname gebracht. In 1808 werd de invoer van slaven in Suriname verboden, maar illegaal werd er nog lange tijd in slaven gehandeld. De slavernij is in de West-Indische koloniën pas op 1 juli 1863 afgeschaft. De West-Indische slaven waren niet direct vrij in 1863, want na de afschaffing volgde een periode van tien jaar verplichte arbeidscontracten met de plantages, het zogenaamde Staatstoezicht. Een verschil met de periode voor 1863 was dat de voormalige slaven nu wel betaald kregen voor hun arbeid. Zoals bekend werd slavernij in Zuid-Afrika reeds in 1834 afgeschaft en zijn alle slaven vier jaar later vrijgelaten. Net als in Zuid-Afrika was de afschaffing van de slavernij voor de meeste West-Indische plantage-eigenaren een enorme tegenslag. Om de eigenaren tegemoet te komen in dit verlies kregen zij per vrijgemaakte slaaf 300 gulden. Terwijl sommige ex-slaven in Zuid-Afrika met hun voormalige eigenaren mee gingen op de Grote Trek het binnenland in, weigerden veel Caribische ex-slaven na tien jaar Staatstoezicht nog langer op de plantages te werken. Zij werden vervangen door Indiërs uit het toenmalige Brits-Indië en Javanen uit het toenmalige Nederlands-Indië. Tussen 1890 en 1939 gingen er ongeveer 33 000 Javanen en Indiërs naar Suriname.

Aan de koloniale status van Suriname kwam een eind toen op 15 december 1954 na acht jaar onderhandelen het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden door Nederland, Suriname en de Nederlandse Antillen werd ondertekend. Op 25 november 1975 werd Suriname een onafhankelijke staat en sindsdien bestaat het Koninkrijk der Nederlanden uit Nederland en de Nederlandse Antillen. De Nederlandse Antillen worden een van de verwantschapslanden van Nederland genoemd en er wordt voortdurend over de status van de verschillende eilanden op hoog niveau onderhandeld.¹⁸

Net als in Zuid-Afrika heeft de slavernij en arbeidsmigratie in de West een grote invloed gehad op de moderne bevolkingssamenstelling en de talen van de gebieden. Tegenwoordig bestaat ongeveer 45 procent van de bevolking van Suriname bijvoorbeeld uit nakomelingen van de voormalige slaven terwijl de overige 55 procent bestaat uit nazaten van de Aziatische immigranten. Het Nationaal instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis (NiNsee) heeft zich ten doel gesteld om

het gedeelde slavernijverleden structureel, vanuit verschillende invalshoeken en met oog voor de gevolgen daarvan voor de Nederlandse samenleving, nationaal en internationaal voor het voetlicht te brengen, teneinde dat verleden en die erfenis onder ogen te zien, te gedenken, herdenken en verwerken, mede gericht op de toekomstige generaties.

3. Historische romans

Welke plaats hebben slavernijromans in de Nederlandse Caribische en Zuid-Afrikaanse letterkundes? Volgens Wim Rutgers kent de Nederlandse Caribische literatuur traditioneel sowieso nauwelijks historische romans. Albert Helmans Surinaamse slavernijroman *De stille plantage* (1931) en de herschrijving daarvan in dagboekvorm tot *De laaiende stilte* (1952), Eddy Bruma's toneelstuk *Geboorte van Bonnie* (1951) en André Pakosies novelle *De dood van Boni* (1972) zijn volgens hem uitzonderingen. Na de onafhankelijkheid van Suriname op 25 november 1975 wijzigde deze gereserveerdheid ten opzichte van de historie en als gevolg daarvan de historische roman. "Met de politieke zelfstandigheid, maar meer nog met de coup van 25 februari 1980 ontstaat er ook in de Surinaamse literatuur belangstelling voor het verleden, voor een alternatieve geschiedschrijving waarin de rebellen van de koloniale geschiedschrijving tot nationale helden herschreven worden." Rutgers (2007: 353-373) wijst in zijn hoofdstuk "De spiegel van de geschiedenis" op wel meer historische romans en schrijft in *Beneden en boven de wind. Literatuur van de Nederlandse Antillen en Aruba* een hoofdstuk dat als titel in een Zuid-Afrikaanse literatuurgeschiedenis niet zou misstaan: "1982. Het verleden leeft door in het heden".

Zuid-Afrika kent weliswaar sinds het ontstaan van de Afrikaanse letterkunde veel historische romans, maar ook in dit land worden zij dramatisch anders geschreven na de politieke gebeurtenissen in 1990 toen het ANC en andere voorheen verboden bevrijdingsbewegingen gewettigd werden. Historische romans worden sinds de jaren tachtig steeds meer ingezet om de voorheen officiële versies van de vroege geschiedenis van de Europese kolonisatie te bevraagtekenen. Van belang was niet alleen "die ongemak met die werkelijke gebeure van die verlede", zoals de romanschrijver Etienne van Heerden (1999: 3) het uitdrukte, maar het ging vooral om het kritische nadenken over de optekening, vastlegging of boekstaving van dat verleden. In zijn eerder genoemde artikel, "Die geding met die geheue: kontemporêre fiksie se bydrae tot teoretiese besinnings oor die historiografie", richt hij zich niet alleen op de Zuid-Afrikaanse roman *Die jakkalsjagter* door Alexander Strachan (1990), maar ook op Jeroen Brouwers' *Bezonen rood* (1981) over zijn jeugd in een Japans kamp in Nederlands-Indië, en op *De morgen leit weer aan* (1988) door de Antilliaanse schrijver Tip Marugg (1923-2006). Van Heerden wijst op de relatie tussen concrete auteurs en

hun “vertekstualiseerde” vertegenwoordigers in deze teksten. De aandacht wordt dus op de rol van “the enunciative subject” – het verkennend subject – gericht. Vragen die dergelijke teksten aan de orde stellen zijn niet zozeer “wat is de ‘ware’ geschiedenis?”, maar eerder: “Wie biedt welke geschiedenis aan, wie leest en interpreteert het, en met welk doel voor ogen?”¹⁹ Het subject dat in de tekst tot stand wordt gebracht is vaak een twijfelend subject die in het aangezicht van de actualiteiten van zijn eigen tijd te staan komt voor de problematiek van betekenisgeving. De romanschrijver heeft niet alleen te maken met de gebeurtenissen uit het verleden, maar ook met de problematiek van de optekening van dat gebeuren. “The question ‘who is speaking?’ is a consistent postmodern refrain, often meaning, ‘from what positions of power or authority, as producers (or interpreters) of texts, do we speak?’” (Marshall, 1992: 152, zoals geciteerd door Van Heerden, 1999: 8).

In Zuid-Afrika wordt reeds jaren lang uitgebreid gedebatteerd over de vraag of en hoe het postmodernisme “op verantwoordelijke wyse [kan] omgaan met die verre en onlangse verlede, en die invloede daarvan op die hede” (Van Heerden, 1999: 9). Deze vraag werd vooral in de politiek-onstuimige jaren tachtig gesteld toen belangrijke debatten in Zuid-Afrika woedden over de rol van schrijverschap. Auteurs zoals J.M. Coetzee en André P. Brink stonden in het spervuur. Sinds het postmodernisme realiseerde men zich dat taal de enige bron van kennis over het verleden is en dat een zelfbewust subject die de aandacht op zichzelf vestigt tegelijkertijd aandacht vraagt voor de onzichtbare hand achter historische, zogenaamde “ware” documenten. Twijfel over de “historische juistheid” van archiefmateriaal, onzekerheid en wantrouwen in de tekstuele overblijfselen van het verleden kenmerken historiografische metafiction. Linda Hutcheon (1988: 114) heeft het zo uitgedrukt: “As readers, we see both the collecting and the attempts to make narrative order. Historiographic metafiction acknowledges the paradox of the *reality* of the past but its *textualized accessibility* to us today.” Relativerende formuleringen zoals “misschien” en “waarschijnlijk” komen tegenover de stelligheid van alleswetende vertellers in “ouderwetse” historische romans te staan.

Van Heerden citeert daarom met instemming de wijze waarop de Curaçaose auteur Marugg, weliswaar meegevoerd door koortsdromen en alcohol, naar werkelijke politieke gebeuren zoals de slavengeschiedenis en politieke opstand verwijst in *De morgen loeit weer aan*. De roman handelt deels over de opstand van 30 mei 1969 toen een deel van Willemstad werd verwoest. Marugg beschreef zijn werkwijze als slechts een poging tot duiding: “Ik poog de voorgeschiedenis in de herinnering terug te roepen van alles wat mij bestuurt en beïnvloedt” (Marugg, 1988: 39; zoals geciteerd door Van Heerden, 1999: 15).

Mede aan de hand van Hutcheons en Van Heerdens gedachten over metahistorische romans kan worden nagedacht over de rollen van schrijvers in de Zuid-Afrikaanse en

de Caribische omgevingen, gebieden die tal van overeenkomsten kennen, maar ook sterk van elkaar verschillen.

4. Slavernij in historische romans

Zoals bekend is een belangrijk component van transatlantische connecties de gedeelde geschiedenis van slavernij. Paul Gilroy heeft het in zijn beroemde boek *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness* (1992) al gezegd: muziek, zeilschepen en slavernij zijn motieven die de ervaring van transnationale zwarte identiteit kenmerken. Ik wil mij hier beperken tot Gilroy's derde motief. Centraal in zijn argument over het belang van slavernij voor het bevragetekenen van moderniteit, is immers de gedeelde ervaring van verschrikking, de "terror" die in het hart ligt van zwarte diasporische gemeenschappen aan allebei de kanten van de Atlantische Oceaan. Zoals Gilroy in de inleiding tot zijn boek zegt: "It is in some sense the root cause of transnational black identity." Zwarte intellectuelen hebben dan ook reeds vanaf ongeveer 1850 herinneringen aan slavernij gebruikt als een manier om Europese moderniteit te bevragetekenen. Wat literaire schrijvers in Zuid-Afrika en het Caribische gebied met de geschiedenis van slavernij hebben gedaan en kunnen doen, lijkt mij daarom naar een rijk gebied voor vergelijkend onderzoek. Ik geef hierbij een korte inventarisatie van slavernijromans die geschreven zijn in de verschillende gebieden.

4.1 Zuid-Afrika

Een van de eerste slavernijromans, bovendien een politiek-gewaagde roman met een slaaf in de hoofdrol, is André P. Brinks' *'n Oomblik in die wind* (1975). De gesofistikeerde wijze waarop deze roman gebruik maakte van postmoderne onzekerheden over de relatie tussen feit en fictie was van grote invloed op latere historische romans. Zoals Zuid-Afrikaanse lezers weten speelt het boek in de achttiende eeuw, maar actuele spanningen die in de tijd toen het boek verscheen dwingend ten grondslag lagen aan de Zuid-Afrikaanse apartheidswerkelijkheid zijn in de roman gefocust in een uitzonderlijke liefdesgeschiedenis. Wanneer haar man sterft (een Zweedse ontdekkingsreiziger die de binnenlanden in kaart probeert te brengen) en zijn gezelschap wordt uitgemoord, is Elisabeth gedwongen om de hulp te accepteren van de drosterslaaf Adam Mantoor die zij in het ruige bos ontmoet. Als wrang gevolg van hun liefde die in het "paradijselijke" binnenland ver van de "beschaving" aan de Kaap ontluikt, geeft Adam zijn met zoveel ontberingen verkregen vrijheid op en begeleid Elisabeth naar de Kaap. Zij weten allebei dat hij daar weer gevangen zal worden genomen en dat zij weer de rol van onderdanige vrouw in de witte gemeenschap zal moeten vervullen.

De openingsparagraaf van *'n Oomblik in die wind* is daarom een goed voorbeeld van de tentatieve *poging* die de postmoderne schrijver onderneemt die afziet van een alwetende verteller om het verleden te proberen achterhalen:

Wie was hulle? Die name is bekend – Adam Mantoor; Elisabeth Larsson – en iets van hul geskiedenis is opgeteken. Ons weet dat sy in 1749, die laaste jaar van die bewind van Goewerneur Swellengrebel, saam met haar man, die Sweedse reisiger Erik Alexis Larsson, die binneland van die Kaap die Goeie Hoop in is waar hy naderhand omgekom het; dat sy daar aangetref is deur die wegloper-slaaf Adam; en dat hulle laat in Februarie 1751 saam die Kaapse Vlek bereik. (Brink, 1975: 5)

Brink beskryf in de inleiding het “archiefmateriaal” dat hem ter beskikbaarheid stond, onder andere enkele fictiewe dagboekinscripties van Elisabeth, haar *Memorie*, Larssons *Joernaal* en ander dokumente. Een regel as “So ’n lang ontdekkingsreis wat vir jou en my nog voorlê. O God, o God”, is die prikkel die hem dóór die geskiedenis heen laten kijken naar een eigen verzonden verhaal. “Dit gaan om daardie handjievol reëls wat by die feite verbypraat.” Het begin van *'n Oomblik in die wind* geeft dus een aanduiding van de ontoreikendheid van dokumente en tegeliktijd een inzicht in de werkwijze van die romanschrywer. Onder anderen Luc Renders heeft erop gewezen dat *'n Oomblik in die wind* gebaseerd is op een gebeurtenis dat zich in Australië heeft afgespeeld, maar het had even goed in Zuid-Afrika kunnen zijn. Brinks ontdekkingsreiziger Erik Alexis Larsson is zogenaamd een vriend van een bepaalde Carl (Brink, 1975: 28), volgens Renders een onmiskenbare verwysing naar die Zweedse naturalist Carl Linnaeus, bekend om zijn boeke *Systema Naturae* (1735), *Philosophia Botanica* (1751) en *Species Plantarum* (1753). Brink begint na deze inleiding zijn roman te schrijven met deze woorde: “Dáárom moet mens die windsels afstroop. Nie maar om dit oor te vertel of te herskep nie; maar om dit oop te maak en van nuuts af te laat gebeur. [...] Dis nie ’n kwessie van verbeelding nie, maar van geloof.” (Brink, 1975: 10)

Zeven jaar na *'n Oomblik in die wind* publiceerde Brink zijn grote roman over slavernij, *Houd-den-Bek*. In dit boek vormt een waargebeurde slavenopstand die historiese kern. Een uitstapje naar “de” geskiedenis is daarom noodzakelijk. Eerst wil ik memoreren dat ik in mijn onderzoek naar die Zuid-Afrikaanse geskiedschrijving en literatuur tot nu toe geen verwysing naar slavenopstande op Curaçao en Suriname heb kunnen vinden, maar een ander slavenopstand in die West, die van 1791 op het Franse eiland Saint-Domingue, heeft wel degelijk in suidelyk Afrika en dus in Brinks roman doorgeklonken. Hermann Giliomee schryf in *The Afrikaners. Biography of a People* (2003: 93): “During the last decade of the eighteenth century and the first

decade of the next, the fear of a major slave revolt in the western Cape was greatly compounded by the [...] uprising on the French colonial island of Saint-Domingue (later called Haiti) which stirred the worst fears of slaveholders on both sides of the Atlantic.” In alle Franse koloniën werd slavernij mede als gevolg van deze opstand in 1793 afgeschaft. Giliomee wijst er op dat de getalsverhoudingen met betrekking tot de Britse kolonie aan de Kaap heel anders lagen.

At the time of the French Revolution Saint-Domingue’s population included 30,000 whites, 24,000 free blacks, and 452,000 slaves. In the Cape there were, by 1820, just under 43,000 whites, 1,932 free blacks, 31,779 slaves and approximately 26,000 Khoikhoi and ‘Basters’.

Aangezien de slaven aan de Kaap over een uitgestrekt gebied in tal van kleine gemeenschapjes op boerderijen werden aangehouden, was het moeilijk voor ze om zich massaal te organiseren. Toch waren de boeren vanwege de kleine Britse garnizoensmacht die geen bescherming kon bieden vaak bevreesd voor hun veiligheid.²⁰ Slavenopstanden aan de Kaap, eerst die van 1808 maar vooral die van 1825, bleven ondanks het feit dat zij snel onderdrukt werden, een schrikbeeld. De eerste opstand, de zogenaamde “Jij”-opstand, brak in 1808 in Kaapstad uit en werd aangevoerd door de slaven Abraham van der Caab en Louis van Mauritius met medewerking van twee Ierse passanten-matrozen, James Hooper en Michael Kelly. Ongeveer 340 slaven namen deel, 46 zijn zwaar gestraft en zes ter dood veroordeeld, “in the grisly fashion of the time, with their mutilated bodies displayed as a deterrent on public roads. The story was suppressed in history and where it did appear it was coated with colonial overlays”, staat op een blog van de historicus Nigel Worden over deze opstand.

De opstand van 1825 is veel bekender. Giliomee (2003:111) beschrijft de Kaapse gebeurtenissen in een verband met Saint-Domingue zo:

The memory of a slave uprising in the deep interior in 1825 continued to haunt the owners. It had occurred against the backdrop of a regulation, passed in 1823, limiting the number of lashes given to slaves to twenty-five and the working day to ten hours. The slave Galant, who lived on the farm Houd-den-Bek in the remote Koue Bokkeveld, was aware of the debate over emancipation and the opposition to it by the masters, and had himself been maltreated and punished by his master. He had heard that the masters intended to fight the British if they carried out a plan to emancipate the slaves. In the course of 1825 Galant persuaded other slaves to join him in a rebellion, telling them that he had heard that “between Christmas Day and New Year’s Day the slaves were to be made free – and that if it should not take place at that time then their masters must be killed”. In the small-scale uprising the master and several members of his family were murdered. A commando crushed the revolt, but it had sent shock waves through the colony. In the court case that followed the judges found that “philanthropists

and evil-minded persons” had misinformed the slaves that the powers-that-be were on their side. In the trial the state prosecutor, D. Deneysen, expressed something of the profound shock of the slave-owners. He could not bring himself to see the rebellion as at least partially a quest for freedom. Instead he referred to the Saint-Domingue revolt and suggested that the Bokkeveld uprising could only be interpreted as “a desire to withdraw from the laws and authority of the Government, as a desire for bloodshed, for war and confusion, for disastrous anarchy”.

Deze opstand van 1825 inspireerde Brink tot *Houd-den-Bek* (1982; in het Engels *A chain of voices*). Ook in dit boek gaat Brink uit van historisch opgetekende “feiten” als raamwerk. Een veelheid aan personages komen aan het woord tussen een proloog die een klachtstaat is en een epiloog die de uitspraak vervat. In vier afdelingen krijgen dertig vertellers spreekbeurten. De lezer moet als het ware als rechter optreden na de motieven van alle belanghebbenden te hebben aangehoord. Als opgroeiende jongens begeren zowel het slavenkind Galant als de twee blanke broers Barend en Nicolaas van der Merwe het jonge blanke meisje Hester. Wanneer Hester later trouwt met Galants baas Nicolaas, is Galant des te meer opstandig. Hij krijgt elf spreekbeurten en de meeste verteltijd waardoor hij als drager van het vrijheidsmotief sterk in de roman naar voren treedt. *'n Oomblik in die wind* en *Houd-den-Bek* worden steeds beschouwd als hoogtepunten in Brinks oeuvre.²²

In de Engelstalige Zuid-Afrikaanse literatuur vallen slavenromans op van twee vrouwen die tot de Zuid-Afrikaanse “bruine” gemeenschap gerekend worden, maar die allebei lang in het buitenland hebben gewoond. De roman *The Slave Book* (1998) door Rayda Jacobs (zij heeft 27 jaar lang in Kanada gewoond) speelt tijdens de laatste vijf jaar van slavernij aan de Kaap, tussen 1830 en 1834. Haar boek opent met dank aan historici, waardoor zij de nadruk legt op een verband tussen haar verhaal en “feitenmateriaal”. Zij beschrijft haar roman als een “glimpse” en zegt: “I couldn’t possibly speak on behalf of those early people, and don’t pretend to know what it was like. This book is merely a scratch at the surface.” Haar hoofdpersonages zijn Sangora van Java (zijn naam wordt door zijn eigenaar veranderd naar February) die, samen met zijn stiefdochter Somiela, verkocht werd aan de wijnboer Andries de Villiers. De Villiers had echter bewust de moeder van Somiela niet gekocht en het gezin werd uit elkaar gerukt. Harman Kloot, de “blanke” binnenlandse boer die als opzichter voor De Villiers komt werken raakt verliefd op Somiela. Kort nadat Harman en Somiela aan het eind van het boek tegen alle conventies en mores van die tijd – bepaald door afkomst, status en godsdienst – toch met elkaar trouwen, wordt Harman alsnog doodgeschoten. *The Slave Book* is een bij tijd en wijlen hartverscheurend verhaal,²³ maar de roman vermijdt zo om ingewikkelde “toekomstvragen” rond “kleurlingschap” en de gevolgen van “ongepaste” keuzes in een door kleur gedomineerde koloniale maatschappij te

doordenken. Op de laatste pagina blijkt Somiela met haar soortgenoot, de ex-slaaf en mede-Mohammedaan Salie, getrouwd te zijn; het is met hem en niet met het buitenbeentje Harman dat zij “lang en gelukkig” zal leven.

Een ander recent Zuid-Afrikaans boek over slavernij is *Unconfessed* (2006), geschreven door Yvette Christiansë (geboren 1954). Op achttienjarige leeftijd ging zij met haar ouders in Australië wonen en woont en werkt nu in de VSA. Ook haar roman over slavernij is gebaseerd op “feiten” die in archieven bewaard zijn: negentiende-eeuwse hofverslagen over een slavin die haar kind had vermoord. Recensenten vonden dat slavernij in Afrika zelden “with such texture, detail, and authentic emotion” is uitgebeeld en het boek wordt beschreven als een adembenemende *tour de force*. Het boek is ook met Toni Morrison’s roman *Beloved* vergeleken.

Sila van den Kaap was als klein meisje in Mozambique gevangen genomen en zij werd uiteindelijk de slavin van Jacobus Stephanus van der Wat van Plettenbergbaai, ondanks een belofte van haar vorige eigenares dat zij vrijgesteld zou worden. Op 30 April 1823 werd zij ter dood veroordeeld nadat zij haar kind had vermoord om hem te behoeden voor het lot dat haar als slavin beschoren was. Deze straf werd later omgezet tot veertien jaar gevangenisstraf op Robbeneiland; zij zou vrijkomen na de afschaffing van slavernij. Net als in Brinks slavernijromans is de relatie feit en fictie boeiend uitgewerkt. Deze roman is bovendien zeer bijzonder doordat Christiansë ernaar streeft Silas stem zo authentiek mogelijk te laten klinken in een gefragmenteerde, cirkelende, vaak poëtische tekst waarin zij zich richt tot haar overleden zoon. Wat is moederschap in het leven van een slavin? is de prangende vraag die Christiansë stelt. Aan het eind van haar vertelling stelt Sila zich de toekomst zo voor: “I saw [my children] and their generations chained to each other in a line I felt my body as if it was giving birth to generations already dead.” (Christiansë, 2006: 304) Het boek is zeer goed ontvangen, telkens met verwijzing naar het feit dat de schrijfster ook aantoonbaar van slavenherkomst is. Volgens een uitspraak van Antjie Krog op de omslag zal het boek “forever haunt the Southern African landscape”. In een belangwekkend artikel heeft Meg Samuelson (2008: 41) erop gewezen dat Sila niet alleen van het koloniale archief gered is door Christiansë, maar dat zij Sila zo construeert dat zij door de tekst haar vermoorde zoon tot leven brengt.

Sila komt vrij op de vooravond van een nieuwe era, wanneer emancipatie aan de Kaap een werkelijkheid is, maar Christiansë weerstaat de verleiding van een triomfantelijke einde. “Christiansë thus renders it impossible to say that the regime of slavery has concluded. Instead, she presents through the voice of Sila an analysis of a future that, while discontinuous with the past, marks slavery’s ongoing recurrence.” (Samuelson, 2008: 45). De roman blijft dus zeker niet steken in een historisch verleden, maar heeft een dreigende voorspellende kracht, wijst dat apartheid een verschrikkelijk “natuurlijk”

gevolg van slavernij was, hoe zeer de nakomelingen van slaven en de gehele Zuid-Afrikaanse samenleving nu nog door slavernij beschadigd is:

The daughters and sons of my generations will say, we are not people, we are things. The sons of my generations will say, we are men made of rock and it is our natures to throw ourselves against all enemies until their skin breaks. I fear for the daughters of my generations for, with such fathers, there will be no home. I fear for the sons of their generations for, with such fathers, there will be no goodness. And I will be weeping in my grave [... as] those rocks who were once people, smash and smash some terrible future into shape. (Christiansë, 2006: 334-5)

4.2 Suriname

Van Kempen (2002) wijst in zijn hoofdstuk “Wenen om de Chamskinderen” op een aantal Surinaamse egodocumenten, romans en gedichten over slavernij. A.N. (Bert) Paasmans uitvoerig exposé van zowel niet-literaire als literaire teksten betreffende de slavernij uit die 17de, 18de en het begin van de 19de eeuw is hierbij zijn belangrijkste richtlijn. In zijn proefschrift getiteld *Reinhart: Nederlandse literatuur en slavernij ten tijde van de verlichting* (1984: 98-169) had Paasman zich vooral gericht op een boek dat geschreven werd door Elisabeth Maria Post (Utrecht 1755 – Epe 1812). Op basis van haar eerder boek *Het land*, een liefdesverklaring aan de natuur, werd zij op slag een beroemdheid en het bezorgde haar het honorair lidmaatschap van het Haagse dichtgenootschap “Kunstliefde spaart geen vlijt”. Op de Veluwe schreef Post vervolgens haar magnum opus, de driedelige briefroman *Reinhart, of natuur en godsdienst* (1791-1792). Het boek kreeg veel aandacht. In haar roman verwerkte Post delen uit het leven van haar broer Hermanus, die in 1774 naar Guyana vertrok en daar een plantage had. Zijn reis en levenservaringen, die de schrijfster in briefvorm bereikten, zijn verwerkt in deze briefroman en geven het werk een sfeer van authenticiteit in de beschrijving van natuur en klimaat, en van zeden en gewoonten van de bewoners. Post had nog nooit van haar leven een slaaf of een plantage gezien, maar muntte uit in natuurbeschrijvingen van de tropen. Reinhart, de hoofdpersoon van de roman die op haar broer is gebaseerd, is een van de eerste personages in de Nederlandse literatuur die zich uitspreekt tegen de slavernij:

Al die mooie velden die ik hier en daar, wijd en zijd zie liggen zijn dan alle door het gedwongen zweet van beroofde, mishandelde mensen bebouwd en zijn gehuld in een treurige nevel van onrechtvaardigheid, die mij misselijk maakt en doet zuchten.²⁴

Toch is de *Reinhart* niet haar broers levensverhaal; de schrijfster wijst daar nadrukkelijk op Hermanus' verblijf in Guyana is slechts aanleiding geweest, en

de lotgevallen van Reinhart zijn niet de lotgevallen van Hermanus - en de schrijfster hoopt bovendien dat ze dat, vanwege de ongelukkige afloop, ook niet zullen worden. Paasman schrijft:

Ondanks dat zij dit werk geen roman durft noemen, om het conservatieve deel van haar lezerspubliek niet af te schrikken, is de *Reinhart* een roman, een wereld in woorden, een fictionele werkelijkheid. In deze fictionele werkelijkheid krijgt echter een probleem uit de contemporaine historische werkelijkheid (n.l. de slavernij) zoveel aandacht, dat het mij zinvol voorkomt om literatuur en historische werkelijkheid te vergelijken en hun eventuele wederzijdse beïnvloeding te signaleren. (zie http://www.dbnl.org/tekst/paas001rein01_01/paas001rein01_01_0001.htm)

Naast materiaal uit familiebrieven zijn dramatische gebeurtenissen zoals slavenopstanden, zoals reeds gezegd, uiteraard aantrekkelijk materiaal voor literaire schrijvers tot in de 20ste en 21ste eeuwen. De beroemdste slavenopstand in Suriname was die in Berbice in 1763. Van Kempen (2002) wijst op de brief die Jan Abraham Charbon over deze “opstandt door de Negers” schreef en het toneelstuk door Edgar Cairo in 1984, *Dagrati! Dagrati! Verovering van de Dageraat!*

Een belangrijke moderne roman over slavernij werd geschreven door Cynthia Mc Leod-Ferrier. Zij is in 1936 te Paramaribo geboren en is de dochter van de laatste gouverneur en eerste president van Suriname, Johan Ferrier. In 1987 debuteerde Mc Leod met de roman *Hoe duur was de suiker?* Zij stelt de thematiek aan de orde van de prijs die door de werkers betaald wordt voor de rijkdom van een kleine groep mensen. Het verhaal speelt zich af in de tijd van de Boni-oorlogen, de tijd van gouverneur Crommelin, Nepveu en kolonel Fourgeoud en hun strijd tegen de rebellerende marrons. De hoofdrol in het verhaal is voor een vooraanstaande joodse plantersfamilie. Ondanks hun idealen lopen de personages vroeg of laat op tegen de verwrongenheid van de koloniale maatschappij. Ook zij betalen volgens Mc Leod een hoge prijs voor de misstanden van de slavernij. De roman is geschreven voor een Surinaams publiek. In de eerste uitgave zijn de dialogen geschreven in het Sranan. In 1995 volgde een Nederlandse uitgave waarin de dialogen zijn vertaald in het Nederlands. De roman is geschreven om een groot publiek te interesseren voor de eigen geschiedenis en was daarin zeer succesvol. Vanwege de stijl wordt het boek echter niet door alle critici als literatuur gezien, waardoor het boek veel discussie opriep.²⁵

4.3 Nederlandse Antillen

Terwijl Galant dankzij Brinks roman *Houd-den-bek* waarschijnlijk de bekendste slaaf in de Zuid-Afrikaanse literatuur is, was Tula, die op 17 augustus 1795 een onderdrukte slavenopstand op het eiland Curaçao had geleid,²⁶ dat vooral dankzij orale vertellingen

reeds lang voordat boeken over hem zijn geschreven. De literaire teksten over hem kunnen zeker vruchtbaar vergeleken worden met *Houd-den-Bek*. Pacheco Domacassé's toneelstuk *Tula* (1970) en de roman *Slaaf en Meester* (1988 en 2002) door Carel de Haseth komen voor zo een vergelijking in aanmerking.²⁷

In zijn Proloog geeft De Haseth (2002: 5-10) een samenvatting van het verhaal van Tula (hij spelt zijn naam Toela). Op 17 augustus 1795 weigerden de slaven van Casper Lodewijk van Uytrecht op de plantage Knip aan het werk te gaan. Daarmee begon wat in de Curaçaose geschiedenis bekend staat als 'de grote slavenopstand'. Van Knip trokken zij onder leiding van Toela naar aangrenzende plantages en Caspar zond inderhaast zijn zoon Willem naar Willemstad met een brief waarin hij gouverneur Johannes de Veer verzocht de opstandelingen te komen tegenhouden. Een kleine troepenmacht werd uitgezonden "ten eijnde de oproerige negers tot hun plicht te brengen". Ondertussen hadden ruim driehonderd slaven zich bij de opstand aangesloten en de soldaten moesten zich terugtrekken. De troepenmacht werd vergroot en de rooms-katholiek priester Jacobus Schink ging mee om "te verneemen de reedenen van hun opstand" en zelfs om "pardon wegens baldadigheden alreeds gepleegt" aan te bieden. Toela zei daarop: "Wij zijn al te zeer mishandelt, wij zoeken niemand kwaad te doen, maar zoeken onze vrijheid, de fransche negers hebben hunne vrijdom bekoomen, Holland is ingenomen door de franschen, vervolgens moeten wij ook hier vrij zijn." Zelfs vroeg hij de priester: "Koomen alle menschen niet voort uit een vader Adam en Eva?" Toela wilde zich niet overgeven en pas op 31 augustus nadat tallozen aan beide kanten gedood werden, werd de opstand definitief gebroken.

Interessant genoeg neemt De Haseth niet Tula, de aanvoerder van de slaven als hoofdfiguur, maar een andere, als historisch figuur veel minder bekende slaaf. Alhoewel zijn boek véél dunner en bescheidener is dan de groots-opgezette roman *Houd-den-bek* die een bijzonder standaard heeft gesteld door de intens romanmatige wijze waarop Brink tientallen stemmen en verhalen van slaven en bazen hoorbaar heeft gemaakt, kunnen de boeken wederzijds een interessant licht op de aard en functie van slavernijromans in twee verschillende gebieden werpen. De Haseths boekje van ongeveer 70 kleine bladzijden tekst heeft óók een proloog (waarin de historische omstandigheden van de opstand geschetst worden). Pas in de epiloog legt hij uit dat zijn roman een fictief verhaal is, gebaseerd op een kern van historische gegevens. Als hoofdpersonen heeft hij gekozen voor de slaaf Louis Mercier en de planterszoon Willem van Uytrecht, alsook voor een fictieve slavine Anita op wie ze allebei verliefd zijn. Omdat Louis en Willem/ Wilmoe (een Papiamentse verbastering van zijn naam) beurtelings hun versie van de gebeurtenissen tijdens en na de opstand geven en woede, haat en begrip voor de ander elkaar afwisselen, wordt lezers een brede blik op het verleden gegeven.

Belangrijke historische gegevens zijn veranderd. Zo laat de schrijver Wilmoet leven, terwijl hij in werkelijkheid tijdens de opstand reeds overleed aan de gevolgen van een schotwond uit zijn eigen pistool. Waarschijnlijk “spart” de schrijver Wilmoet om het tot een finaal treffen tussen slaaf en meester te kunnen brengen. Hoewel Wilmoet in de roman sympathie kan opbrengen voor de motieven van de opstand, kan hij Louis echter niet redden van de galg. Louis verkiest zelf de vrijheid van de dood en sterft door eigen hand in het boek, terwijl hij in werkelijkheid samen met vier andere slaven werd opgehangen. (Een andere slaaf had wel zelfmoord gepleegd.)

Allebei de mannen krijgen spreekbeurten, maar in tegenstelling tot Brink die ook veel ruimte geeft aan vrouwen, krijgt Anita geen stem. Opvallend genoeg is het object van Louis’ en Wilmoes gezamenlijke begeerte een slavine, terwijl Brink zowel de bazen als de slaaf doet hunkeren naar de witte vrouw Hester.

Het is frappant om in verband met de liefdesgeschiedenissen in slavernijromans ook even stil te staan bij een bekende jeugdboek uit die Nederlandstalige Antilliaanse literatuur: Miep Diekmanns *Marijn bij de Lorredraaiers* (1965). Het gaat over de slavenhandel in de zeventiende eeuw en alleen al het onderwerp betekende een breuk met de Nederlandse traditie van historische jeugdverhalen waarin vooral ridders, minstrelen en dappere scheepjongens in het centrum stonden. De jeugdboekkenner Anne de Vries (1998) geeft de inhoud van het verhaal als volgt weer:

Het verhaal begint in het zeventiende-eeuwse Willemstad op Curaçao, waar Marijn als zoon van de commissaris van de milicie opgroeit in Fort Amsterdam (waar ook Diekmann heeft gewoond als dochter van de politiecommandant). Als hij vijftien is, komen zijn ouders om bij een orkaan die half Willemstad verwoest. Kort daarop verplaatst de handeling zich naar een “slavenplantage”, waar zieke en gewonde slaven - de prijs voor de overtocht uit Afrika, onder onmenselijke omstandigheden - worden opgelapt, zodat ze alsnog op de markt kunnen worden gebracht. Marijn wordt chirurgijn op een slavenschip, maakt een reis mee naar Afrika, komt op plantages op verscheidene plaatsen in het Caribisch gebied.

Het perspectief ligt afwisselend bij Marijn en zijn zusje Oeba, die als ziekenverzorgster op de slavenplantage werkt. Beiden hebben een genuanceerde visie doordat ze vrijwel als broer en zus zijn opgegroeid met een zwart meisje: Knikkertje, het dochtertje van een overleden huisslavine. Toch blijven ze kinderen van hun tijd. Als Marijn verliefd wordt op Knikkertje, weet hij zich met zijn gevoels geen raad. Hij respecteert haar te veel om haar als bijzit te nemen, maar een huwelijk is ondenkbaar.

Ook in deze jeugdroman is dus sprake van een liefdesgeschiedenis waarin, net als in de roman van Rayda Jacobs, de schrijfster het niet aandurft om de traditionele sociale grenzen en verwachtingspatronen van haar lezers te overschrijden. Dat zij slavernij aan de orde stelde in de Nederlandse jeugdliteratuur was al een grote stap.

5. Slot

Een transatlantische vergelijking van de romanmatige uitwerking van slavengeschiedenissen in de Nederlandse Antillen en Zuid-Afrika (in zowel het Nederlands/Afrikaans als andere talen) bestaat nog niet en zou zeker op gang gebracht kunnen worden door bijvoorbeeld vergelijkende scripties te laten schrijven over geselecteerde romans.²⁸ Slavernijromans die het systeem en de gevolgen van slavernij kritisch aan de orde stellen, maken immers een belangrijke stroming uit in zowel de recente Zuid-Afrikaanse literatuur als de Caribische literatuur.

Een andere vraag is ook welke ideologische en romanmatige verschillen er zijn tussen de manieren waarop Nederlandse “buitenstaander”-romanschrijvers zoals Constant van Wessem (*Driehonderd neger-slaven*, 1935), Simon Vestdijk (*Rumeiland*, 1940), Theun de Vries (*De vrijheid gaat in het rood gekleed*, 1945) en Nelleke Noordervliet (*Pelican Bay*, 2002) over slavernij in West-Indië hebben geschreven en de manier waarop autochtone Caribische schrijvers als McLeod en De Haseth dat hebben gedaan. Dezelfde vraag kan gesteld worden ten aanzien van slavenromans geschreven door “witte” en “bruine” Zuid-Afrikaanse schrijvers. Wat mij nu al opvalt is dat alle schrijvers die ik hierboven heb besproken het heeft over de onkenbaarheid van “feiten”, de onmacht van taal en de rol van literatuur in de Zuid-Afrikaanse historiografie.

De vraag hoe historisch materiaal wordt gebruikt en met wat voor doel, is altijd belangrijk. In verband met de Zuid-Afrikaanse situatie heeft Luc Renders (z.j.) in zijn artikel “Base en slawe. Ontmoetings tussen Europeane en Afrikane in Afrikaanse historische romans oor die begin van die Europese kolonisatie van Suider-Afrika” er bijvoorbeeld op gewezen dat geschiedenis als literair motief vooral werd ingezet door schrijvers die de apartheidspolitiek van de regering afwezen. Andere artikelen die als uitgangspunten kunnen dienen in verband met de Zuid-Afrikaanse literatuur zijn André Brinks “Reinventing a Continent. (Revisiting History in the Literature of the New South Africa: A Personal Testimony)” (1996) en het hoofdstuk “In de ban van de geschiedenis” in Francken en Renders’ *Skrywers in die strydperk. Krachtlijnen in de Zuid-Afrikaanse letterkunde* (2005). In verband met de Caribische literatuur zijn Jan Voorhoeves kort essay “Fictief verleden: de slaventijd in de Surinaamse belletrise” (1966: 32-37), Bert Paasmans proefschrift (1984), Rutgers hoofdstuk “De spiegel van de geschiedenis” in zijn boek *De brug van Paramaribo naar Willemstad* (2007: 353-370) en het werk van Michiel van Kempen (2002 en 2003) over Suriname van belang.

Een bestekopname en vergelijking van slavenliedjes kan ook gemaakt worden, alsook een vergelijking van moderne gedichten waarin de gevolgen van slavernij op identiteitskwesaties zoals familieherkomst aan de orde komen. Een Zuid-

Afrikaanse basistekst zou het gedicht “Ons komvandaan” (Ferrus 2005: 3-4) kunnen zijn.²⁹ De Kaapse dichteres Diana Ferrus weet dat zij afstamt van een lange rij van moeders en vaders die haar verbindt aan het slavenverleden van Zuid-Afrika. Daarom appelleert zij in haar gedicht over kolonisatie en slavernij zo direct aan de generaties die haar koppelen aan het verleden uit de VOC-tijd. De vraag “Wie ben ik?” hangt ten nauwste samen met de vraag “Wie waren mijn voorouders?”³⁰ Vragen over haar eigen identiteit en de naam die zij draagt komen dus sterk naar voren in de eerste en de laatste strofen van het gedicht dat ik citeer:

Was dit my ma se ma se ma, se ma, se ma
 of
 haar pa se pa, se pa se pa, se pa
 in boeie,
 vasgemaak
 en diep onder
 in 'n skip gegooi
 [...]
 Nou is ons Januarie, Februarie, Maart en April,
 Fortuin, Arendse, Fransman en Gabier.

Terwijl Ferrus vanuit het perspectief van een kind terugkijkt, stelt Christiansë (2006: 304) in haar roman het perspectief van de “oermoeder”: “I saw my [children] and their generations chained to each other in a line I felt my body as if it was giving birth to generations already dead.”

Ook in het Caribische gebied, bijvoorbeeld op de Antillen, zijn dergelijke teksten gezongen en geschreven. “Over de tijd van de slavernij gaan heel wat verzetsliederen, die klonken als klacht of dreiging, in verband met ongewenste verkoop van een familielid of vriend(in), mishandeling, kritiek op de wrede bomba, het daadwerkelijk in opstand komen, klachten over, maar nooit tégen de shon [baas, EJ]”, schrijven Severing, Rutgers en Echteld (2006: 62). Comparatief onderzoek zal belangrijk materiaal en nieuwe inzichten kunnen opleveren.

Wat opvalt in overzichten van zowel de Zuid-Afrikaanse als de Caribische literatuur in tijden van verandering, is dat niemand het heeft over een absolute breuk met het verleden. Postkoloniale en postapartheid literatuur veronderstelt steeds en voortdurend een terugkeer naar de era van kolonialisme, slavernij en apartheid. Schrijvers blijven verhalen uit het verleden vanuit een contemporain perspectief vertellen. In de Zuid-Afrikaanse literatuur floreren buitenbeentjes: buitenbeentjes als personages, schrijvers als buitenbeentjes. Dit geldt ook voor de Caribische literatuur. Identiteiten en culturele tradities zijn steeds onmetelijk verbrokken en dissonant. Steeds in beweging en dus

spannend. Een esthetisch provocerende vorm voor de bizarre werkelijkheden van zowel Zuid-Afrika als de Nederlands-Caribische geschiedenis te vinden, dat blijft een grote uitdaging voor schrijvers van dit moment.

Slaven die als opstandelingen figureren in postkoloniale romans in allebei de gebieden aan weerszijden van de Atlantische oceaan kunnen veel licht werpen op mogelijke invalshoeken voor vergelijkend onderzoek. Deze invalshoeken kunnen onderzocht worden in verhalen, gedichten en romans waarin schrijvers op zoek zijn naar een plaats tussen toen en nu, tussen zwart en wit, tussen macht en onmacht, tussen feit en fictie. Het is een avontuurlijke uitdaging voor onderzoekers om die ontwikkelingen in kaart te brengen en te duiden. Het vaststellen van patronen in vergelijkbare literaturen die zelden of nooit voorheen in een comparatief verband onderzocht zijn, kunnen immers grote betekenis hebben. G.M. Hyde (2006: 30) formuleerde dat zo: “often unperceived [patterns] are likely to yield more significance than local texture minutely analysed.”³¹

Vrije Universiteit en Universiteit van Amsterdam
Navorsingsgenoot Universiteit van Johannesburg

Bibliografie

- Arion, Frank Martinus.** 2004. “Brief aan Vernie”. Van den Bergh, Erik en Tiny Kraan (samenstellers), *Koekemakranke: die pad van Vernie February (1938-2002)*, Leiden: African Studies Centre.
- Bakker, E., L. Dalhuisen, R. Donk e.a.** 1998. *Geschiedenis van Suriname. Van stam tot staat*. Zutphen: Walburg Pers.
- Brink, André P.** 1973. *'n Oomblik in die wind*. Emmarentia: Taurus.
- Brink, André P.** 1982. *Houd-den-Bek*. Emmarentia: Taurus.
- Brink, André.** 1996. Reinventing a Continent. (Revisiting History in the Literature of the New South Africa: A Personal Testimony). *World Literature Today* 70(1): 17-24.
- Brommer, B.** 2005. *Ik ben eigendom van ... slavenhandel en plantageleven*. Wijk en Aalburg: Pictures Publishers.
- Chapman, Michael** 1996/ 2003. *Southern African Literatures*. Pietermaritzburg: University of Natal Press.
- Christiansë, Yvette.** *Unconfessed: A Novel*. 2006. Cape Town: Kwela Books. Ook New York: Other Press.
- Daids, Achmat.** 1994. The Contribution of the Slaves to the Genesis of

Afrikaans. February, Vernon (red.). *Taal en identiteit: Afrikaans en Nederlands*. Kaapstad: Tafelberg.

- Den Besten, Hans.** 2000. The slaves' languages in the Dutch Cape Colony and Afrikaans. In: Arends, Jacques (ed.) *Creoles, Pidgins, and Sundry Languages: Essays in Honor of Pieter Seuren*, verschenen als *Linguistics* 38(5): 949-971.
- De Vries, Anne.** 1998. Over grenzen. De betekenis van Miep Diekmann voor de jeugdliteratuur. Meinderts, Aad, e.a. (red.) *Ogen in je achterhoofd. Over Miep Diekmann*. Schrijversprentenboek 42. Den Haag: Letterkundig Museum/, Amsterdam: Uitgeverij Leopold. Ook beschikbaar bij: http://www.dbnl.nl/tekst/staa008ogen01_01/staa008ogen01_01_0003.htm
- De Vries, Jan W. e.a. (red.).** 1994. *Het verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands*. Amsterdam: Prometheus.
- Diekmann, Miep.** 1965. *Marijn bij de Lorredraaiers*. Amsterdam: Uitgeverij Leopold.
- Emmers, Pieter C.** 2006. *The Dutch and the Atlantic Slave Trade, 1600-1850*. New York: Berghahn Books.
- Ferrus, Diana.** 2005. *Ons komvandaan*. Kaapstad: Diana Ferrus Uitgewery.
- Francken, Eep en Luc Renders.** 2005. *Skrywers in die strydperk. Krachtlijnen in de Zuid-Afrikaanse letterkunde*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Giliomee, Hermann.** 2003. *The Afrikaners. Biography of a People*. London: Hurst & Company.
- Gilroy, Paul.** 1992. *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Haseth, Carel de.** 2002/8. *Slaaf en meester*. Haarlem: In de Knipscheer.
- Hutcheon, Linda.** 1988. *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction*. New York and London: Routledge.
- Hyde, G.M.** 2006. Comparative Literature. Childs, Peter en Roger Fowler (reds.) *The Routledge Dictionary of Literary Terms*. London: Routledge.
- Jacobs, Rayda.** 1998. *The Slave Book*. Cape Town: Kwela Books.
- Jansen, Ena, Riet de Jong-Goossens en Gerrit Olivier (red.).** 2008. *My ma se ma se ma se ma. Zuid-Afrikaanse families in verhalen*. Amsterdam: Suid-Afrikaanse Instituut. SAI-Pamfletreeks no. 8.
- Kalla, Barbara en Phil van Schalkwyk.** 2006. *Danksy die dinge. Die huis en die Self in enkele na-oorlogse Nederlandstalige en Afrikaanse gedigte. Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 13(2): 3-31.
- Kannemeyer, J.C.** 1978 en 1983. *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur*. Pretoria: Academica.
- Marshall, Brenda K.** 1992. *Teaching the Postmodern: Fiction and Theory*. New York & London: Routledge.
- Marugg, Tip.** 1988. *De morgen loeit weer aan*. Amsterdam: De Bezige Bij.

- Mc Leod, Cynthia.** 1987. *Hoe duur was de suiker?* Schoorl: Uitgeverij Conserve.
- Oostindie, Gert (red.).** 2001. *Facing up to the Past. Perspectives on the Commemoration of Slavery from Africa, the Americas and Europe.* Kingston: Ian Randle/The Hague: Prince Claus Fund.
- Paasman, A.N.** 1984. *Reinhart: Nederlandse literatuur en slavernij ten tijde van de verlichting.* Leiden: Martinus Nijhoff.
- Renders, Luc. (z.j.).** Base en slawe. Ontmoetings tussen Europeane en Afrikane in Afrikaanse historiese romans oor die begin van die Europese kolonisasie van Suid-Afrika. <http://user.online.be/gramadoelas/ozalit/ozalit7.htm>.
- Ross, Robert.** 1983. *Cape of Torments: Slavery and Resistance in South Africa.* London: Routledge and Kegan Paul.
- Rutgers, Wim.** 2002. De Nederlandse Antillen en Aruba. D'Haen, Theo (red.) *Europa Buitengaats. Koloniale en postkoloniale literatuur in Europese talen.* Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Rutgers, Wim.** 2007. *Beneden en boven de wind. Literatuur van de Nederlandse Antillen en Aruba.* Amsterdam: De Bezige Bij. Ook beschikbaar http://www.dbnl.org/tekst/rutg014bene01_01/.
- Rutgers, Wim.** 2007. *De brug van Paramaribo naar Willemstad. Nederlands-Caribische en Caribisch-Nederlandse literatuur 1945-2005.* Curaçao. Fundashon pa Planifikshon di Idioma en Universiteit van de Nederlandse Antillen.
- Samuelson, Meg.** 2008. "Lose your mother, kill your child": The passage of slavery and its afterlife in narratives by Yvette Christiansë and Saidiya Hartman. *English Studies in Africa* 51(2): 38-48.
- Severing, Ronnie, Wim Rutgers en Liesbeth Echteld.** 2006. *Kadans.* Literatuurgeschiedenis. Curaçao: Stichting voor Taalplanning.
- Shell, Robert.** 1994. *Children of Bondage.* Johannesburg: Witwatersrand University Press.
- Schoeman, Karel.** 2001. *Armosyn van die Kaap: die wêreld van 'n slavin, 1652-1733.* Kaapstad: Human & Rousseau.
- Stockenstrom, Eric.** 1934. *Vrystelling van die slawe.* Stellenbosch: KSV Boekhandel.
- Van Coller, Hennie en Bernard Odendaal.** 2005. Die verhouding tussen die Afrikaanse en Nederlandse literêre sisteme. Deel 2: 'n Chronologiese Oorsig. *Stilet* 17(3): 18-46.
- Van Coller, Hennie en Bernard Odendaal.** 2006. Voorgelegde artikels by *Stilet* vanaf 2000 tot 2005: Waarnemings en gevolgtrekkings deur die redakteurs. *Stilet* 18(2): 123-139.
- Van Coller, H.P. (red.).** 1998, 1999, 2006. *Perspektief en profiel. 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis.* Dele 1, 2 en 3. Pretoria: J.L. van Schaik Uitgewers.
- Van Heerden, Etienne.** 1999. Die geding met die geheue: kontemporêre fiksie

se bydrae tot teoretiese besinnings oor die historiografie. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 6(1): 2-18.

Van Kempen, Michiel. 2002. “Van grouwelijke monsters en kinderen gods.” De Nederlands-koloniale literatuur over Suriname. In: Theo d’Haen (red.) *Europa Buitengaats. Koloniale en postkoloniale literatuur in Europese talen*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

Van Kempen, Michiel. 2003. *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*. Breda: De Geus.

Verstegen, Math. 2002. Kaapstad. *Een onwettig kind van de VOC. Een juridisch-politieke visie op het ontstaan van Kaapstad*. Zaltbommel: Europese Bibliotheek.

Voorhoeve, Jan. 1996. Fictief verleden: de slaventijd in de Surinaamse belletrie. *Nieuwe West-Indische Gids* 45: 32-37.

Worden, Nigel. 1985. *Slavery in Dutch South Africa*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zielinski, Erich. 2003. *De Engelenbron*. Haarlem, In de Knipscheer, 3de druk 2008.

Andere internetbronnen (voor het laatst geraadpleegd op 6 december 2009)

http://www.aup.nl/do.php?a=show_visitor_book&isbn=9789056293062.

http://nl.wikipedia.org/wiki/Nederlandse_Antillen

<http://www.ninsee.nl/?pagina=83&parentID=0&level=1&CatID=6>http://www.dbnl.org/tekst/rutg014bene01_01/

<http://www.iziko.org.za/sh/resources/slavery/slavery.html>

<http://www.cape-slavery-heritage.iblog.co.za/2008/10/27/prof-nigel-worden-on-the-1808-slave-rebellion-article-in-the-cape-times-while-die-burger-choses-to-insult-their-coloured-readership-with-a-disparaging-version-of-the-event/>

<http://lists.sn.apc.org/pipermail/gwsafrica/2007-February/012570.html>

<http://www.conserve.nl/auteurs3.htm>

[http://nl.wikipedia.org/wiki/Tula_\(Cura%C3%A7ao\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Tula_(Cura%C3%A7ao))

Note

1. De foto is overgenomen uit Rien van der Helm, *De Curaçao reisgids*, 1996.
2. Zie de website <http://www.iziko.org.za/sh/resources/slavery/slavery.html> over slavernij in Zuid-Afrika. Belangrijke boeken zijn onder anderen Ross (1983), Worden (1985), Shell (1994) en Schoeman (2001). Recente boeken in verband met slavernij in het Caribisch gebied zijn Bakker e.a. (1998), Oostindie (2001), Brommer (2005) en Emmers (2006).
3. Van Heerden (1999) en Koch (2004) hebben aanzetten tot dergelijk vergelijkend onderzoek gedaan.
4. Frank Martinus Arion (2004: 4-7) schrijft in ‘Brief aan Vernie’: “De dood maakt voor onze vriendschap

- weinig uit, omdat die zich door de jaren over de veel te wijde en veel te diepe oceanen heen heeft afgespeeld.” Hij verwijst hier naar het feit dat hij meestal in Suriname of Curaçao woonde en February in Amsterdam of Kaapstad. Arion heeft *Afscheid van de koningin* (1975) waarin een blanke Zuid-Afrikaanse vrouw Naomi een rol heeft, wel eens zijn ‘Zuid-Afrika roman’ genoemd.
5. Versteegen (2002) vroeg zich naar aanleiding van het VOC-octrooi van 1602 af: “Gaf het aan haar verleende octrooi de VOC wel het recht aan de Kaap de Goede Hoop een verversingsstation voor de schepen van en naar Batavia te stichten?” Zijn conclusie was dat het verversingsstation enkele breedtegraden ten oosten van de Tafelbaai had moeten liggen en niet op de plaats die het kreeg. Daarom noemt hij de Kaap een “onwettig kind” van de VOC en betoogt dat Tafelberg en Tafelbaai in het vroegere gebied van de WIC liggen.
 6. Dat ik niet de enige ben met deze associatie blijkt uit het volgende citaat in Erich Zielinski’s roman *De Engelenbron* (2008: 121): “Ja, het huis boeit. Het is geen landhuis, het is geen herenhuis, niet de architectuur die wij gewend zijn. Misschien was de eerste bewoner een Zuid-Afrikaan. Misschien kwam de bouwmeester uit Kaapstad.’ Hendrik dacht dat hij de stijl herkende.”
 7. Papiaments is een creooltaal gebaseerd op Portugees of Spaans, met veel Nederlandse en ook Engelse en Franse invloeden. Op de Benedenwindse eilanden is Papiaments de volkstaal, terwijl Engels dat is op de Bovenwindse eilanden. De Antilliaanse scholen waren altijd Nederlandstalig, maar enkele jaren geleden is besloten op de basisscholen het Papiaments en Engels als onderwijstalen in te voeren. De middelbare scholen blijven Nederlandstalig, omdat men gebruik maakt van hetzelfde Centraal Schriftelijk Eindexamen als in Nederland en omdat veel scholieren na afronding van de middelbare school hoger onderwijs in Nederland gaan volgen. De Antilliaanse literatuur is voornamelijk geschreven in het Nederlands en Papiaments, voor een klein deel ook in het Engels en Spaans.
 8. Zie bijvoorbeeld Davids (1994) en Den Besten (2000). In de hoofdstuk “Tropische Nederlands” in Jan W. de Vries e.a. (1994) worden “Pidgins en creoltalen” samen gegroepeerd: Afrikaans, Petjok en Surinaams Nederlands.
 9. *Wan tru puwema: gedigte van Antilliaanse, Surinaamse en swart Afrikaanse skrywers*, samengesteld en ingeleid door Steward van Wyk met medewerking van Wim Rutgers en Michiel van Kempen, zal op een nog onbekende datum in Kaapstad verschijnen.
 10. De belangrijkste recente Zuid-Afrikaanse literatuurgeschiedschrijvers zijn Kannemeyer (zie zijn tweedelige *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur*, 1978 en 1983; later bijgewerkt en ook in een verkorte weergave beschikbaar), Chapman (1996/2003) en de “Perspektief”-hoofdstukken in Van Coller (red., 1998, 1999 en 2006). Voor het Caribisch gebied verwijs ik naar Van Kempen (2003) en Rutgers (2007), alsook naar Severing, Rutgers en Echteld (2006).
 11. Een discussie over de wenselijkheid van literaire vergelijking tussen de Afrikaanse en Nederlandse “literaire systemen” werd door Van Coller en Odendaal (2005, 2006) op gang gezet. Kalla en Van Schalkwyk (2006) hebben daarop geantwoord; ik verwijs vooral naar hun onderafdeling ‘Literêre komparatisme: bedenkinge en bedenklighede’ (2006: 4-7). Zij verwijzen bijvoorbeeld naar uitspraken van Hyde (2006: 30) die stelt dat het vaststellen van patronen die voorheen onopgelet

zijn grote betekenis kan hebben.

12. Voor een overzicht van slavernij aan de Kaap verwijs ik naar Giliomee 2003: 88-129 (het hoofdstuk "Masters, Slaves and Servants: The fear of Gelykstelling").
13. Giliomee (2003: 95) verwijst naar Stockenstrom (1934: 61-65) voor een overzicht van contemporaine uitspraken door Somerset en anderen.
14. Het Slavenboommonument bestaat sinds 2008. De namen van honderden slaven zijn geïnscribeerd op elf granietblokken op het plein waar de slavenboom stond waar slaven verhandeld werden. Hier moesten de slaven wachten terwijl hun meesters de dienst in de Grote Kerk bijwoonden. Tijdens de voorbereidingen voor een groot bouwproject dichtbij Prestwichstraat in Kaapstad zijn tussen 2003 en 2005 overblijfselen van duizenden slaven gevonden. De beenderen werden het object van verhitte debatten over slavernij en post-apartheid en de bouw van het multimiljoen Rand project ging niet door. Een indrukwekkende, rustige tentoonstellingsruimte is ondertussen op een druk verkeerspunt in Groenpunt gebouwd.
15. Hoe bekend het woord *apartheid* is, trof mij weer toen ik het op een graffiti-tekst tegen een muur in de Penstraat in Willemstad zag. Samen met mijn Amsterdamse collega's Pamela Pattynama, Bert Paasman en Michiel van Kempen bracht ik in januari 2009 een werkbezoek aan de vakgroep Nederlandse letterkunde van de Universiteit van de Antillen.
16. Voor overzichten verwijs ik naar Bakker e.a. (1998), Oostindie (2001), Brommer (2005) en Emmers (2006).
17. Zie voor deze inlichting de internetbronnen http://nl.wikipedia.org/wiki/Nederlandse_Antillen en http://nl.wikipedia.org/wiki/Antilliaanse_literatuur.
18. Of de Antillen ooit volledig onafhankelijk van Nederland wil of zal zijn, is een ingewikkelde zaak. Per 1 januari 1986 verwierf het eiland Aruba een status aparte. Dit hield in dat Aruba de status van Land binnen het Koninkrijk verkreeg. Tegelijk werd afgesproken dat Aruba op 1 januari 1996 onafhankelijk zou worden. In 1994 werd op verzoek van Aruba het vooruitzicht op onafhankelijkheid voor Aruba geschrapt. Op 2 november 2006 werd tussen Nederland, Curaçao en Sint Maarten een akkoord gesloten, op grond waarvan deze twee eilanden een status aparte binnen het Koninkrijk krijgen, vergelijkbaar met die van Aruba. Eerder waren al afspraken gemaakt waarbij Saba, Sint Eustatius en Bonaire de status van openbaar lichaam krijgen, vergelijkbaar met die van een Nederlandse gemeente. Nederlandse wetgeving zal daar onder voorwaarden in de plaats komen van de Antilliaanse. De inwoners mogen stemmen voor de Tweede Kamer en het Europees Parlement. Curaçao en Sint Maarten behouden hun eigen wetgeving. Er komt een Gemeenschappelijk Hof van Justitie voor Nederland, Curaçao en Sint Maarten. Nederland neemt de schulden van de Antillen (4 miljard gulden) over. In ruil daarvoor mogen de eilanden geen leningen meer afsluiten. De Nederlandse Antillen zouden als land binnen het Koninkrijk op 15 december 2008 worden ontbonden. Dat is echter niet gebeurd. Sarah Wescot (een minister van Sint Maarten) wil graag dat de volgende deadline begin 2010 is, maar Nederland heeft daar nog niet in toegestemd.
19. Van Heerden refereert aan Marshall (1992: 153).
20. Rond 1835 was er in Kaapstad, een stad zonder straatverlichting, maar twintig politiemannen op een

- bevolking van 20.000. In de binnenlanden was de situatie op afgelegen boerderijen veel penibeler.
21. Op 1 december 2008 werd een slavernij-congres bij de Universiteit van Stellenbosch gehouden om na 200 jaar terug te blikken op deze opstand. Zie voor een beschrijving van de opstand <http://www.cape-slavery-heritage.iblog.co.za/2008/10/27/prof-nigel-worden-on-the-1808-slave-rebellion-article-in-the-cape-times-while-die-burger-choses-to-insult-their-coloured-readership-with-a-disparaging-version-of-the-event/>. Een belangrijke boekpublicatie waarin woorden van slaven opgetekend zijn is *Trials of Slavery*, uitgegeven door de Van Riebeeck Vereniging.
 22. Eind 2009 werd bekend dat Brink werkt aan een nieuwe slavenroman. Een belangrijke “autobiografische” aanzet hiertoe was Brinks recente ontdekking dat een voorzaat van hem rond 1830 in bezit was gekomen van de boerderij Houd-den-Bek. De zoon van de boer had een relatie met een jong slavenmeisje waaruit vier kinderen werden geboren, maar later, toen hij officieel met een “blanke” vrouw ging trouwen, verkocht hij zijn eigen kinderen als slaven.
 23. Zie de website van uitgeverij Kwela voor meer informatie: <http://lists.sn.apc.org/pipermail/gwsafrica/2007-February/012570.html>
 24. Informatie over deze briefroman ontleen ik aan de volgende websites: <http://zuid-afrika.org/lg/18dc/auteurs/lg18059.html> en http://www.dbnl.org/tekst/paas001rein01_01/paas001rein01_01_0001.htm.
 25. Zie <http://www.conserve.nl/auteurs3.htm> voor meer boeken van Mc Leod over slavernij.
 26. Zie [http://nl.wikipedia.org/wiki/Tula_\(Cura%C3%A7ao\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Tula_(Cura%C3%A7ao)).
 27. Het toneelstuk heb ik niet gezien of kunnen inzien. De roman van De Haseth (2002/8) is reeds in 1988 in het Papiaments verschenen als *Katibu di Shon*.
 28. Lisette Goos heeft in 2006 aan de VU zo een vergelijkende BA-scriptie onder mijn leiding geschreven: “Slavennarratieven in romanvorm. *Houd-den-bek* en *Hoe duur was de suiker?* nader onderzocht.”
 29. Het gedicht van Ferrus diende als inspiratie voor de titel van Jansen e.a. (2008): *My ma se ma se ma se ma*. De *frontispiece* is een foto van “Jan Juli, zijn vrouw, tweekinderen en hun oma”, gemaakt in de Paarl in 1890. Van de oma wordt veronderstelt dat zij een slavin was.
 30. Terwijl Ferrus vanuit het perspectief van een kind terugkijkt, stelt Christiansë (2006: 304) het perspectief van de “oermoeder”: “I saw my [children] and their generations chained to each other in a line I felt my body as if it was giving birth to generations already dead.”
 31. Hyde wordt geciteerd door Kalla en Van Schalkwyk (2006:6).